

BALALAR OYIN FOLKLORINIŃ QÁLIPLESIWINDE MILLIY ÓZGESHELIKLERDIŃ TUTQAN ORNI

Biysenbaev Q.B.

Nukus innovatsionnoy tekhnologiyalar universitetiniŃ assistent oqıtıwshısı

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20308158>

Adamzattı balalarsız kóz aldımızğa keltire almağanımızday, balalardı da oynalarsız kóz aldımızğa keltiriw múmkin emes. Rus folklortanıwshısı V.P.Anikin: «...oyın xalıqlardıń ótmishindegi turmıs tirishiligi haqqında júdá bahalı isenimli dereklerdi saqlaydı, onıń ilimiyliligide usında» [1], - dep jazğan edi. Oyın túsinigi dúnya júzindegi barlıq adamzatqa tán bolıp esaplanadı. Hátteki, adamlar sıyaqlı haywanlardıń da turmıslıq tájiriwbeleri oyınlar arqalı qáliplesedi.

XIX-XX ásir oyshılları adamzat ómiriniń dáslepki dáwirlerinde oyınlardıń tutqan ornı haqqında pikirler bildirgen nemec ilimpazı F.Shiller insan oyın oynap ósse ğana haqıyqıy insan bolıp jetilisedi, dep tastıyıqlaydı [5]. (Y.Xeyzeng bolsa insaniyat mádeniyatı oyın arqalı qáliplesedi, deydi. Jazıwshılar hám alımlar (L.Tolstoy, T.Mann, V.F.Pereverzev) ádebiy dóretiwshiliktiń ózi óz mazmunı boyınsha oyınnan ósip shıqqanı, ol óz aldına ózgesheliklerge iye bolğan oyınıń bir túri, dep pikir bildiredi» [5]. Biraq, oyın folklorı úlgileri dúnya boylap teń bólistirilmegen, ayırım orınlarda oyınlar keń jayǵanó ayırımlarında siyrek gezlesedi. Máselen, Evropa xalıqlarınıń folklorında oyınlar shıǵıs xalıqlarına salıstırǵanda keń ushıramawınıń tiykarǵı sebeplerinen biri, bul regionınıń xalıq tıǵız jasaytuǵın qalalarında oyın processı ushın jetkilikli sharayat hám qáwipsizlik joq edi. Bunnan tısqarı, sanaatta balalar miynetinen paydalanıw, balalardı oyınlardan belgili bir dárejede sheklep qoyǵan edi. Biraq, dáslepki izertlewler tiykarınan awıllardan jıynap alınǵan úlgiler tiykarında ámelge asırılǵanı ushın, qalalarda oyın folklorı úlgileri atqarıлмаған degen juwmaq kelip shıqpaydı. Qalalarda balalar oyınları beyimlesiwge ushırap, rawajlanıwdıń jańa basqıshına kóshken bolıwı da múmkin.

Dáslepki Evropa folklortanıwshıları oyınlarda diniy túsiniklerdiń basım keletuǵın orınların ayrıqsha atap ótken. Sanamalar bolsa palkerlikke, pal ashıwǵa da baylanıstırılǵan. XVIII ásirde ózinde-aq Evropada oyın jırları joǵalıp baratırǵanı haqqındaǵı pikirler bildirilgen. Buǵan birneshe sebeplerdi de keltirip ótedi:

1. Evropa hám Arqa Amerika regionlarında kóshe oyınları joǵalıp barıwınıń sebebi, oyın ushın qáwipsiz maydanshanıń jetispewshiligi;

2. Ápiwayı oyunlar sport oyun túrleri menen básekilese almağanlıǵı túsindiriledi;

3. Jas ózgesheligine baylanıslı pikirlew dárejesinde úlken ózgerisler júz berip, jas óspirimler oyınları pútkilley tárk etip, tiykarǵı oyun qatnasıwshıları 6-10 jas aralıǵındaǵı balalar bolıp qalǵanlıǵı;

4. Er balalardıń waqtı jumıs islewge baǵdarlanganlıǵı ushın oyun jırları derlik qızlar ǵana atqaratuǵın bolıp qalǵanlıǵı. Biraq, biziń úlkemizde de ilimpaz O.Safarov aytqanıday: «Ókinishlisi, 50-60-jıllardan baslap tayar mádeniy oyınshıqlarǵa berilip ketiw balalarda tapqırlıq hám dóretiwshilik ruwxın birqansha ázzilestirdi. Ul balalardıń tapqanı – tayın futbol, qızlardıń tapqanı bolsa «mama» deytuǵın tayın quwırshaqqa aylandı» [3].

Ótken ásirdiń 50-60-jıllarınan baslap-aq balalardıń oyun procesindegi ózgerisler haqqındaǵı ilimpazdıń pikirleri júdá orınlı. Ásirese, sońǵı 20 jıl ishinde balalardıń sóylewinde hám oyun iskerliginde úlken ózgerisler júz berdi. Háreket hám sózdiń birligindegi oyınları oynawǵa, atqarıwǵa, dóretiwge zárúrlík bolmay, olardıń ornıń virtual oyınlar iyelep aldı. Al, bul bolsa óz gezeginde áwladtan áwladqa ótip rawajlanıp kiyatırǵan milliy oyınlarıń evoyuciyalıq shınjırı úziliwine alıp keldi, yaǵnıy búgingi kúnde oynamay ósip atırǵan tolıq bir áwlad qalıplespekte. Álbette, bul keleshekte úlken mashqalalardıń tiykarǵı sebeplerinen biri sıpatında tilge alınadı. Bizińshe, mektep hám mektepke shekemgi bilimlendiriwde milliy balalar oyun folklorı úlgilerin oqıw baǵdarlamaǵa kirgiziw hám ámeliy qollanıw zárúrligi bar. Hár bir xalıqtıń balalar oyınlarıń qalıplesiwinde milliy faktorlar álbette tásir jasap otırǵan. Evropa xalıqlarınıń oyınǵa shaqırıw jırlarında da jergilikli ózgesheliklerdi kóriwimiz múmkin. Máselen, payda bolıw dáwiri 1708-jılǵa barıp taqalatuǵın «Balalar hám qızlar oynaw ushın shıǵın» shaqırmasında:

Qızlar hám balalar, oynawǵa shıǵın,

Ay kúndizgidey jarqıraydı.

Keshki awqattı taslap, uyqını tárk et,

Oyınlaslarıń menen kóshege shıq.

Siz sút tabasız, men un tabaman,

Yarım saatta puding pisiremiz. [4]

Bul qatarlardan Evropa oyınlarında qızlar hám balalar aralas túrde de oynaganlıǵın, kúndizi jumıs islewge tuwra kelgenligi ushın oyun keshki waqıtqa tuwra keletuǵınlıǵın da kóriwimiz múmkin.

Salıstırıp qarasaq, dúnya xalıqları balalarınıń oyınlarıń kóp ǵana uqsaslıqları hám óz-ara baylanıslı ortaқ táreplerin tabıwǵa boladı. Bunıń tiykarǵı sebebi adamlardıń tábiyy ortaқ qásiyetleriniń bar bolıwında. Sonday-aq, hár bir

xalıqtıń ózine tán milliy ózgesheliklerin ǵana sáwlelendiretuǵın qásiyetler balalar oyun folklorında barshılıq. Ázelden túrkiy xalıqları tutas turmıs sháriyatlarında jasaǵanlıǵı ushın, oyun folklorınıń da túbiri bir bolıp esaplanadı. Xalıq awızeki dóretywshiliginiń túrkiy xalıqlarǵa ortaq eski Maxmud Qashqariydıń «Dıywanı luǵati it-türk» miynetde de, keyingi Evropa hám rus tyurkologları miynetlerinde de qaraqalpaq balalar oyunlarına baylanıslı derekterdi tabıwǵa boladı. Máselen, «Ayqulash» oyun jırında jariq aylı túnde qızlar, jigitler awıldıń sırtındaǵı dalańlıqqa shıǵadı, qızlar bir jaq, jigitler bir jaq qol uslasıp turadı. Ortada eki jaqqa uzın qulashın kerip, ayqulash turadı. Qızlar jigitler betke, jigitler qızlar betke ótip ketpekshi bolıp umtıladı. Ayqulash ótkizbey tosqınlıq jasaydı. Sonda qızlar bir jaq, jigitler bir jaq bolıp:

Jigitler:

- Ayqulash, ayqulash,
- Ayǵa qaray qulash ash.

Qızlar:

- Aydan artıq ne kerek?

Jigitler:

- Aydan artıq qız kerek,

– dep xor menen jır atqaradı. Al, professor S.Bahadırova «Ayqulash»tı joǵalǵan jaslar oyunlarınıń biri sıpatında qaraydı hám bul oynınıń Tuva xalqınıń «Oytulaash» oyını menen ortasında ayırmashılıq joq ekenligin aytadı. Iлимпaz S.Bahadırova «Tuva jasları bul oyındı paydalanbawı ushın 1929-jılı Tuva xalıq revolyuciyalıq partiyası, revolyuciyalıq jaslar shólkemi qarar shıǵarıp, hamme jerde bul oyındı oynaw qadaǵan etilgen. Oyun umıtılıp ketken. Biraq Tuva intelligenciyası óz xalqınıń múlki bolǵan bul oyındı kórgen, esitken adamlardıń awzınan jazıp alıp, óz aldına kitap etip shıǵardı (Mongush Kenin-Lopsan. Oytulaash. Qızıl. 2004)» [2], – degen maǵlıwmatlardı keltiriw menen eki xalıqtıń oynınıń birdeyligin kórsetedi. Balalar tárbiyası erjetkenge deyingi, erjetkennen keyin de, ata-analar ushın parız bolǵan úzliksiz aǵım bolıp tabıladı. Dáslepki «Besik jırınan» baslap kem-kemnen balalardıń turmısqa kóz-qarasların, túsiniklerin bayıtıp barıw menen olardıń oy-órislerin, sana-sezimlerin keńeytiw názerde tutıladı.

Balalar oyun folklorınıń syujetleri hár bir xalıqtıń mádeniy ózliginiń ajıralmas bólegi bolıp, olardıń tariyxın, qádiriyatların hám dúnyaǵa kózqarasın balalarǵa túsinikli formada jetkizedi. Bul syujetler arqalı balalar óz xalqınıń awızeki tariyxı menen tanısqa halda er jetedi.

Juwmaqlap aytqanda, bul xalıqlardıń balalar oyun folklorınıń kompoziciyalıq qurılısı olardıń mádeniy, sociallıq hám geografıyalıq ortalıǵı menen tıǵız

baylanisli. Hár biri balalardıń rawajlanıwı ushın ózine tán jol usınsa da, oyınıń qurılısı, háreketi hám sózdiń birgelikte qollanıwı ulıwma xarakterge iye. Bul xalıqlardıń balalar oyun folklorınıń kompoziciyalıq qurılısı olardıń mádeniy, sociallıq hám geografıyalıq ortalığı menen tıgız baylanisli. Hár biri balalardıń rawajlanıwı ushın ózine tán jol usınsa da, oyınıń strukturası, háreketi hám sózdiń birgelikte islew principleri ulıwma xarakterge iye.

ÁDEBIYATLAR:

1. Аникин В.П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор. – Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство. 1957 г.
2. Баҳадырова С. Қарақалпақ қандай халық. – Ташкент: Наврўз, 2017.
3. Сафаров О. Ўзбек халқ болалар ўйинлари. – Тошкент, 2004. – Б. 196.
4. wikipedia.org
5. <http://plr.iling-ran.ru>
6. Палымбетов, К. С., & Орымбетова, Л. Б. (2016). Особенности каракалпакских народных обрядовых песен. Ученый XXI века, (9 (22)), 55-59.